

Соціально-психологічні напрямки профілактики суїцидальної кризи

Самогубство в сучасні часи вважається одним із найстрашніших гріхів, на який зважуються зневірені індивіди. Велику роль в реалізації суїцидальної поведінки відіграють аномальні кризи, які переживаються людиною, особливо при відсутності адекватної психологічної підтримки. Такий вчинок є не лише проблемою особистості, а й суспільства в цілому. Адже суїцид – це явище соціальне, тому, що саме стан суспільного середовища спонукає індивіда до вчинку позбавлення себе життя. Проблема самогубства була важливою у всі часи існування людської цивілізації. Багато вчених досліджували цю проблему. Ставлення до суїциду у різні періоди було неоднозначним й багато у чому залежало від релігій, традицій, морально-етичних норм, які панували в суспільстві.

Е.Дюркгейм є першим вченим, який зайнявся саме соціальними проблемами самогубства. Він пояснював явище суїциду, враховуючи зовнішні обставини, особливості та умови суспільства, в яких живе людина. Зважаючи на те, що до нього ніхто із соціологів серйозно не займався цією проблемою, то можна стверджувати, що він започаткував нову течію у науці – суїцидологію.

Дослідження проблеми самогубства привертало увагу Е.Дюркгейма з кількох причин. По-перше, самогубство – це «чітко окреслена група фактів», які можна легко визначити. По-друге, соціолог розглядав свою роботу з метою визначення його причин та засобів профілактики, вивчення ролі соціальних факторів в його виникненні, у зв'язку з чим визнав існування особливої, суспільної реальності, яка не залежить від волі окремих індивідів.

Праця «Самогубство» тісно пов'язана з вивченням вченим поділу праці, у якому Е.Дюркгейм вбачає ознаки нормального та сприятливого розвитку суспільства. Він зазначає, що в сучасному суспільстві людина більше задоволена своїм становищем, аніж у попередніх і це привертає увагу до зростання числа самогубств, як прояву й доказу певних, можливо, патологічних рис організації суспільного життя. Вже у книзі «Про поділ суспільної праці» присутній аналіз патологічних рис суспільства – аномії, відсутності та дезінтеграції норм – чинників, які безпосередньо пов'язані із зростанням самогубств. На особливу увагу заслуговує визначення стану суспільства, для якого характерна аномія – відсутнє суспільне регулювання, яке б викликало морального вдоволення, відчуття справедливості, захищеності. Отож, вивчення самогубств стосується патологічного аспекту життя сучасного суспільства і спрямоване на виявлення зв'язку індивідуума з колективом. Е.Дюркгейм прагнув показати, як колектив впливає на окремих індивідів. З цього боку аналіз явища самогубства є високоактуальним внаслідок тенденції до посилення невротизації психіки людини, переживання нею криз, включаючи ненормативні, викликані суспільними потрясіннями та негараздами. Праця «Самогубство» розпочинається з визначення явища суїциду, визначаються типи самогубств і, на підставі цієї типології розвивається загальна теорія генези самогубства, як суспільного явища. Е. Дюркгейм визначає самогубство, як будь-який смертний випадок, який прямим чи непрямим чином походить від позитивного чи негативного акту, здійсненого самою жертвою, котра наперед знала про можливі наслідки свого вчинку.

Е. Дюркгейм не розглядав самогубство як прояв психічної або органічної патології, а шукав причини цього явища всередині суспільства. Соціолог вважає, що чинник, який спонукає до самогубства має не психологічний, а соціальний характер. Він пов'язував самовбивчий акт із зовнішніми причинами, з порушенням соціальних зв'язків. Поступово, Е.Дюркгейм дійшов висновку, що рівень самогубств у суспільстві – це функція декількох соціальних змінних – релігійних, сімейних, політичних, національних. Недоліком наукового аналізу Е.Дюркгеймом було ігнорування ним таких несоціальних факторів, як психоорганічна схильність потенційних суїцидентів, а також ролі психопатичного, генетичного чинників в реалізації суїцидальної поведінки. Таким чином, самогубство він розглядав як соціальне явище, що є результатом впливу на індивіда зовнішніх чинників, окремих соціальних факторів і як наслідок дезінтеграції, розриву соціальних зв'язків, втрати

соціальних контактів. Визначивши предметом свого дослідження соціальний відсоток самогубств, Е.Дюркгейм вважав причинний аналіз єдиним методом, який відповідав вимогам даної соціальної проблеми. Стверджуючи, що різні типи самогубств можуть бути зумовленими різними причинами, французький соціолог вирішив створити власну класифікацію, яка виділяє різні типи суїцидів: егоїстичний, альтруїстичний, аномічний, фаталістичний.

Вчений розглядає егоїстичне самогубство за допомогою кореляції між показниками самогубств та соціальними чинниками: релігією, шлюбом, родиною. Спираючись на офіційну статистику, французький соціолог з'ясував, що частіше закінчують життя самогубством чоловіки, ніж жінки; самотні – частіше, ніж сімейні; протестанти – частіше, ніж католики. Заслуговує уваги висновок вченого, що до цього вчинку людину підштовхує слабка інтегрованість у соціум, індивідуальна автономія, егоїзм, зосередженість на інтимних емоційних переживаннях, світоглядні диспозиції. Внаслідок відсутності гармонійного самоотожнення така особистість нездатна долати кризи і життєдайно вирішувати екзистенційне питання та головну проблему людини – смертність.

Е.Дюркгейм писав, що якщо егоїзм – це світоглядна установка людини, коли індивідуальне «я» не знаючи міри шкодить іншим, протиставляє себе суспільству, то цим терміном можна назвати і особливий вид самогубства.

Перш за все, самогубство може мати походження при ослабленні колективної міці – одного із чинників, який з найбільшою силою може гальмувати це явище. Суспільство з високим ступенем згуртованості робить індивіда залежним від суспільного середовища і не дає йому можливості розпоряджатися своєю особистістю на власний розсуд, не дозволяє індивіду вчинити самогубство і знехтувати обов'язками, які він має щодо цього суспільства. Та у випадку, коли особа перестає розглядати таку підпорядкованість своїм обов'язком, то суспільство не здатне нав'язати їй свою зверхність. Суспільство втрачає свою авторитетність і не може перешкодити волі індивіда, який вже самостійно вирішує свою долю. Відсутність колективної підтримки викликає почуття самотності у особистості та трагічності свого існування. Можна стверджувати, що однією з причин самогубства такого роду є «крайній індивідуалізм».

Індивідуалізм тісно пов'язаний з егоїзмом: вони ізолюють людину від суспільства. Якщо руйнуються зв'язки, які пов'язують людину з її життям, то людина, відмежовуючи себе від зовнішнього світу втрачає усі можливості самоідентифікації у цьому світі. Особа, створюючи навколо себе порожнечу, створює її й всередині себе, і предметом міркування цієї особи залишається власна духовна убогість. Споглядання такої порожнечі рано чи пізно закінчується самогубством. Позбавлення себе життя у такому випадку не містить ніякого лютого пориву чи протесту, а, навпаки, останні моменти життя сповнені спокійною меланхолією, яка є характерною рисою егоїстичного самогубства. Людина закриває очі на все, що її оточує, тому що навколишній світ лише підсилює її біль і звертає увагу свідомості лише на власні переживання. Та цим самим індивід лише поглиблює свою самотність. Людина продумує план позбавлення себе життя й спокійно рухається до ключового моменту.

Е.Дюркгейм вважав, що справжніми причинами егоїстичного самогубства є «хворе суспільство», «колективна бездушність», втрата спільних цілей.

Другий вид самогубства – альтруїстичний, протиставляється егоїстичному. На противагу егоїстичному суїциду, що характеризується, як правило, занепадом сил, альтруїстичний суїцид відбувається «з проявом енергії, з жагучим почуттям». Відірвавшись від суспільства, людина легко завдає собі смерть; так само легко вона накладає на себе руки, будучи аж занадто тісно з ним пов'язаною.

Альтруїстичне самогубство відбувається тоді, коли особисті інтереси повністю поглинуті соціальними, коли інтеграція в групі настільки велика, що індивід вже не існує в суспільстві, як окрема самостійна одиниця. У своєму дослідженні Е.Дюркгейм наводить такі приклади. Одним із них є випадок самогубства жінки, яка стала вдовою, тому що її чоловік

загинув у битві. Також для датських воїнів зустріти смерть у ліжку від старості чи хвороби було ганьбою. Тому вони накладали на себе руки, щоб уникнути безчестя.

Отож, самогубства в архаїчних суспільствах можна поділити на три категорії: самогубства жінок після смерті чоловіків; самогубства людей, які переступили поріг своєї старості або уражені хворобою; самогубства підданих та служників після смерті їхнього правителя.

Можна стверджувати, що самогубство є зазвичай поширеним явищем у первісних архаїчних суспільствах. Воно не входить у суперечність із загальноновизнаними нормами, а розглядається, як обов'язок індивіда. В такому випадку йдеться про самогубство не від надлишку індивідуалізму, а, навпаки, внаслідок цілковитого розчинення індивіда у соціальній групі. Людина йде на смерть і не намагається відстоювати своє право на життя.

Еміль Дюркгейм кваліфікує самогубства в архаїчних суспільствах як альтруїстичний суїцид, викликаний обов'язком або традицією. А оскільки у попередніх суспільствах нехтування власним існуванням вважалося однією з чеснот, то суспільство шанувало того, хто відмовлявся від життя з точки зору моральних цінностей. Суспільство відіграє певну роль в реалізації і егоїстичного і альтруїстичного самогубств, але його вплив у цих двох випадках є різним. Якщо Е.Дюркгейм назвав егоїзмом світогляд, коли людське «я» живе лише особистим життям, то «альтруїзм» є проявом протилежного явища, коли власне «я» не належить індивіду.

Таким чином, Е.Дюркгейм визначив альтруїстичний тип самогубства, який включає в себе три різновиди: обов'язковий, довільний та гострий альтруїстичний суїцид. Між ними лежить певна відстань, яка відмежовує первісні народи від сучасних цивілізованих націй.

Третій вид самогубства – аномічний, який найбільше цікавить Дюркгейма. Він присвячує цьому типу суїциду надмірну увагу, тому що він найбільш характерний для сучасного йому суспільства. Такий тип самогубств часто зустрічається в часи великих суспільних потрясінь, економічних криз, коли індивід втрачає можливість пристосуватись до нових соціальних перетворень і втрачає зв'язок із суспільством. Стан суспільної аномії, під якою вчений розуміє відсутність правил та чітких норм поведінки, коли стара ієрархія цінностей руйнується, а нова ще не склалася, породжує моральну нестійкість окремих індивідів. Коли дезорганізується суспільна структура, одні індивіди швидко піднімаються нагору по суспільних сходах, інші втрачають своє місце в суспільстві. Коли порушується суспільна рівновага – зростає число самогубств внаслідок появи ненормативних криз, в які потрапляють представники найменш захищених соціальних груп. Вчений поділяв аномію на два види: економічну та сімейну.

Економічна аномія – це порушення встановленого нормативного порядку, що з відносною точністю фіксує максимальний рівень матеріального благополуччя кожного суспільного класу. Е.Дюркгейм зазначає, що економічна криза, як один з проявів аномії, сприяє загостренню самогубного потягу.

Яскравим прикладом такого зв'язку може бути зростання кількості самогубств після «вибуху» фінансової кризи у Відні у 1873 році. Із 141 випадку самогубства у 1872 році їх кількість зросла до 153 у 1873 році, і до 216 у 1874 році. Найвагомим доказом того, що криза була єдиною причиною зростання випадків суїциду, можна назвати той факт, що такі явища були найбільш інтенсивними у період загострення кризи: протягом перших чотирьох місяців 1874 року.

Фінансова та промислова криза посилено впливають на число самогубств не тому, що вони призводять до банкрутства чи бідності, адже періоди криз розквіту дають такі ж результати. Самогубства зростають тому, що ці кризи є порушеннями колективного строю. При цьому, якого характеру б не були зміни - зростання чи бідності, чи добробуту ці два явища впливають на показник суїциду так само як і економічні збурення. Таким чином, коли суспільне середовище зазнає вагомих збурень, як це трапляється в кризові періоди розвитку суспільства і які призводять до раптових змін, воно стає тимчасово неспроможним чинити регулятивну дію на людину – звідси й походять раптові стрибки показника суїциду.

Дійсно, економічна криза призводить до такого явища, як декласування суспільства, внаслідок чого індивід опиняється у гіршому становищі, аніж був до цього. Така ситуація вимагає від людей, щоб вони зменшили свої потреби і обмежилися тим, що у них є. Суспільне регулювання на індивідів не поширюється, моральні настанови, в яких вони були виховані, потребують оновлення, але суспільство не може навчити їх новому способу життя та задовольнятися такою кількістю благ, до якої особа не звикла. Люди є непристосованими до умов, у яких знезацька опинилися і перспектива життя в таких умовах здається їм нестерпною.

Проте, зовсім інша картина постає тоді, коли криза настає внаслідок бурхливого зростання заможності та багатства. У такому випадку масштаби, згідно з якими регулюються потреби індивідів, не можуть залишатися такими ж як і раніше, оскільки змінилися умови життя. Величина потреб коливається відповідно до зростання й падіння величини суспільних ресурсів, в загальних рисах визначаючи ту частку, яка належить кожній категорії продуцентів. Стара система градації зазнала краху, нова градація ще не зайняла належного їй місця. Потрібен час, аби люди й речі були заново класифіковані громадською свідомістю. Оскільки суспільні сили, опинившись на свободі, ще не встигли віднайти рівновагу, то їхня відносна вартість залишається невизначеною, а значить, будь-яке регулювання виявляється наразі неможливим. Таким чином, виходить, що немає речей, на які не можна було б посягати. Набувши достатньо широких масштабів, це збурення сягає навіть тих принципів, котрі визначають професійний розподіл членів суспільства. Оскільки стосунки між різними частинами суспільного організму зазнали незворотних змін, то ідеї, котрі виражають їх, не можуть залишатися незмінними. Той суспільний клас, який завдяки раптовому зростанню життєвого рівня став особливо заможним, більше не буде схильний розглядати своє колишнє матеріальне становище як норму існування, а реакцією на його раптове збагачення буде заздрість у всіх її виявах. Таким чином, зникнуть останні фактори, які стримують апетити, оскільки дезорієнтована громадська думка вже неспроможна визначити їм якісь чіткі межі. Зі зростанням добробуту прокидаються й бажання. Отож, стан суспільного безладу, або аномії, посилюється ще й тим фактом, що пристрасті виявляються не такими керованими, якими були зазвичай, хоч саме в цю пору вони повинні б підлягати ще суворішій дисципліні.

Важливим є, також, те, що кризова ситуація, яка виникла внаслідок розпаду шлюбних відносин може призвести індивіда до аномічного самогубства, що належить до тих самогубств, частота яких відповідає числу розлучень. Такі випадки самогубства викликані сімейною аномією. Сімейна аномія – це порушення рівноваги та дисципліни, що забезпечуються сім'єю, до якого призводить, наприклад, розлучення. Вчений, перш за все, показав, чого очікують чоловік та жінка від шлюбу. Чоловік шукає у шлюбі врівноваженість та дисципліну, але він завжди зберігає у подружніх стосунках певну свободу. Жінка ж знаходить у шлюбі дисципліну і при цьому вона не потребує тієї свободи, яка є важливою чоловікові. Розлучення французький соціолог розглядає як послаблення прийнятих нормативів, які регулюють поведінку у шлюбі, а послаблення та порушення сімейної дисципліни Е. Дюркгейм вважав причиною порушення соціальної та психічної рівноваги і, часто, трагічного результату.

Вчений зазначив, що розлучений чоловік у більшій мірі здатний вчинити самогубство, аніж розлучена жінка. Чоловік стає недисциплінованим, тому що між його бажаннями та їх задоволенням бракує узгодженості і це призводить до суїциду. Жінка ж володіє великою свободою, яка частково відшкодовує втрату родинної підтримки. Вважається, що інститут шлюбу сприяє лише жінкам і утворився, щоб зміцнити становище жінки, як слабшої статті у порівнянні з чоловіком. Моногамія ж, часто, вважається як жертва з боку чоловічої статті, тому що чоловік змушений гамувати свої полігамні інстинкти, щоб задовольнити становище жінки у шлюбному союзі. Таким чином, свобода, яку приносить в жертву чоловік, є для нього джерелом страждань. А оскільки жінка не має підстав позбуватися своєї свободи, то підлягаючи такій же суворій дисципліні як і чоловік, вона дійсно приносить себе в жертву.

Однак, кризова ситуація, в яку потрапляє і заміжня жінка внаслідок неможливості народити дитину є однією з визначальних причин її самогубства.

Отож, третій тип суїциду – аномічне самогубство, на яке приречені індивіди внаслідок умов свого існування в суспільстві, де життя не регламентується звичаєм: індивіди постійно змагаються один з одним; вони багато очікують від життя; у них високі потреби, тому на них постійно чатують страждання, що з'являються при невідповідності між прагненнями та задоволеннями.

Четвертий тип самогубства – фаталістичне. Воно є протилежним аномічному, і вивченню цієї проблеми Е.Дюркгейм приділяє дуже мало уваги, тому що вони зустрічаються дуже рідко. Такий суїцид виникає внаслідок надмірної дії регулятивного чинника – посиленого контролю над індивідом зі сторони суспільства. Такий контроль має тенденцію бути сильним та постійним і тому він стає нестерпним. Фаталістичні самогубства здійснюють особи, чиє майбутнє безжально регламентоване, чиї пристрасті придушені нелюдською, жорстокою дисципліною.

Визначивши природу і причини самогубств, Дюркгейм намагався зрозуміти як повинно ставитися суспільство до такого вчинку: нормальним чи аномальним явищем сприймати сучасний стан суїцидальності в цивілізованому суспільстві? Вчений вважав, що розв'язання цієї проблеми дасть поштовх до визначення напрямків, які допоможуть запобігти самогубству.

Еміль Дюркгейм констатував, що надзвичайне зростання показників суїциду становить собою патологічне явище, котре з кожним роком набуває все більш загрозливого характеру. Індивід, вчиняючи самогубство, шкодить не лише собі, а й суспільству в цілому. Тому необхідно зробити все можливе, аби показники кількості самогубств пішли на спад.

Дюркгейм говорить, що не потрібно повертатися до тих жорстоких засобів, які застосовувались у попередніх суспільствах, щоб запобігти суїциду. Та у будь-якому випадку це явище повинно зазнавати не лише морального осуду. Але й ніякими законодавчими мірами не вдасться зупинити самогубство. Залишається єдиний вихід, який передбачає безпосередній вплив на потік песимістичних настроїв індивідів. Цей потік потрібно ввести у «нормальні береги» і не дати йому вийти з них, захистити від його впливу суспільну свідомість та зміцнити її.

Слід зазначити, що найпершим кроком до такої мети є виховання. Адже, саме воно дає можливість впливати на свідомість людини. Потрібно виховувати у індивіда сильний моральний характер. Та виховання є віддзеркаленням суспільства, яке не в змозі забезпечити такий вплив на людину. Виховання має здоровий характер, якщо у суспільстві панує духовна злагода. Воно не може самостійно змінювати свої напрямки й функції. Отож, виховання залежить від стану суспільства. А суспільство не може правильно виховати тих, хто знаходиться в середовищі спрямованому в хибному напрямку. Кожне наступне покоління зазнає виховного впливу попереднього. Тому потрібно, щоб перед формуванням нового покоління попередня генерація позбулася власних недоліків. Отож, правильно спрямувати виховання можливо при реформуванні суспільства.

Таким чином, причини суїцидальної поведінки знаходяться у джерелах основних типів суїциду. Вчений відразу зазначив, що чинниками альтруїстичного самогубства можна знехтувати, тому що воно не є поширеним. Тому, перш за все, потрібно усунути причини егоїстичного та аномічного суїциду.

Егоїстичне самогубство виникає внаслідок низького рівня інтеграції індивіда в суспільстві. Тому єдиний вихід з цієї біди – це згуртованість суспільних груп, які будуть утримувати під своєю опікою індивідів. Індивід же повинен прагнути до цієї опіки, бути солідарним з колективною свідомістю, яка перевершує його у всіх аспектах. Та Дюркгейм зазначає, що не всі суспільні групи здатні підтримувати у людині почуття необхідності і відвернути самогубний потяг.

Свою залежність від політичної структури індивіди відчувають тоді, коли вони зацікавлені тими чи іншими політичними подіями. Звичайно, суб'єктам, які становлять

моральну еліту населення, ідея батьківщини рідко буває байдужою. Однак за звичайних обставин вона немовби затьмарюється, а з часом цілком згасає. І, лише, в епоху великих національних та політичних криз вона виступає на передній план і стає провідним рушієм людської поведінки. Явище, яке характеризується такою непостійністю не спроможне бути регулярним гальмом потягу до суїциду.

Сім'я, без сумніву відіграє значну профілактичну роль. Однак було б великою помилкою вважати, що достатньо зменшити кількість однаків, щоб зупинилося зростання кількості самогубств. Якщо й одружені суб'єкти менш схильні до самогубства, то слід згадати, що ця схильність зростає у тих же пропорціях, що й у однаків.

Причина викликана тим, що у структурі сім'ї відбулися зміни, які вже не дозволяють забезпечити від самогубства. Здавна родина утримувала усіх своїх членів від народження до самої смерті і становила собою тісний, згуртований колектив. Сімейний осередок був не просто сукупністю індивідів, а й носієм родового імені, традицій та репутації. Сучасний же стан родини є зовсім іншим: сім'я зводиться лише до шлюбної пари, яка не характеризується щільною згуртованістю. Отож, якщо колись сім'я мала здатність чинити профілактичний вплив на самогубство, то в сучасному суспільстві вона втратила свої позиції.

Та окрім конфесійного, сімейного та політичного середовища існують й інші суспільні групи, які об'єднують індивідів. Роль міцно згуртованої групи може відіграти професійна група або кооперація, до складу яких входять робітники однієї категорії, що виконують спільну роботу та мають спільні інтереси. Професійна діяльність є чудовим фундаментом для колективного життя. Спільні інтереси професійної групи користуються пошаною і стоять на першому місці для кожного з її членів. Вона здатна вивести кожного індивіда зі стану моральної ізоляції.

Але професійна група, яка здатна виконувати такі обов'язки має свої умови існування. Група не повинна бути приватною, а цілком визначеним та визнаним законом органом життя суспільства. Вона має відігравати суспільну роль, а не відображати приватні інтереси. І обов'язково, трудовий колектив повинен виконувати власні функції та мати здатність розвиватися.

Правильно влаштована професійна група в змозі побороти не лише егоїстичний, а й близький йому аномічний суїцид. Аномія виникає, подібно до егоїзму, внаслідок браку суспільних сил, які здатні регулювати колективне життя. Відмінність полягає лише у тому, що у випадку егоїстичного самогубства цей чинник викликає збудження та відчай у особистості, а у випадку аномічного – призводить до її дезорієнтації.

Отже, Еміль Дюркгейм не розглядав самогубство як прояв психічної або органічної патології, а шукав причини цього явища всередині суспільства. Соціолог вважає, що чинник, який спонукає до самогубства має не психологічний, а соціальний характер.

Він пов'язував самовбивчий акт із зовнішніми причинами, з порушенням соціальних зв'язків, тому ретельно досліджував, насамперед, соціальне середовище.

Також Емілю Дюркгейму вдалося визначити напрямки профілактики самогубств: для того, щоб подолати явище суїциду, перш за все потрібно у правильному руслі виховувати членів суспільства. Та щоб суспільство було спроможне на таке виховання, потрібно позбутися причин самогубств. Причини егоїстичного та аномічного самогубств можна усунути за допомогою згуртованості груп, які оточують індивіда. На роль таких колективів підходять професійні групи та кооперації, які об'єднують індивідів на підставі спільних інтересів та цілей. Щодо причин аномічного самогубства, яке спричинене шлюбною аномією, то їх можливо подолати таким шляхом – надати однакові умови соціалізації двом членам подружньої пари, щоб вони зазнавали однакового впливу зі сторони суспільства.

На наш погляд, профілактикою суїцидальної кризи особистості можуть слугувати наступні фактори: екзистенційне усвідомлення цінності теперішнього і майбутнього, нових перспектив існування, знаходження духовного смислу життя, звернення до пріоритетних ціннісних орієнтацій – кохання, сімейного щастя, дружби.

Список використаної літератури

1. Дюркгейм Еміль Самогубство: соціологічне дослідження / Пер. з фр. Л.Кононович. – К.: Основи, 1998. – 519 с.
2. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996. – 224 с.
3. Старшенбаум Г.В. Формы и методы кризисной терапии: Метод. рекомендации. – М., 1987 – 58с.